

DE MILLEGEMVRIEND

MEDEDELINGSBLAD VAN DE
V.Z.W. MILLEGEMVRIENDEN

8e jaargang, nr.4
augustus 1995

Verantw. uitgever: F.Schelfhout,
Herentalsebaan 85, 2520 RANST, tel. 03/353.17.70.
Bankrekening MILLEGEMVRIENDEN-Ranst: 733-1311310-94

In 1862 had zij bynae haer koleuren verlooren

In "*De Millegemvriend*" van december 1990 stond een verhaal van **Gummarus De Wolf** geboren te Boechout op 1.9.1792 en overleden te Millegem-Ranst op 29.7.1860. Gummarus was ongehuwd en zijn enige erfgenaam, zijn zuster Dymphna Theresia (weduwe Fierens), gaat een jaar na zijn overlijden naar notaris Anthoni in Broechem om er een gift van een rente van 70 fr 75 ct per jaar (op een hoofdsom van 2751 fr 32 ct) af te staan aan Kerkfabriek en het Armbestuur van Ranst, ieder de helft.

We hadden ons een beetje oneerbiedig afgevraagd wat de pastoor met al dat geld aanving, doch hadden er onmiddellijk bijgevoegd dat pastoor Van Hemel in **1862** het schilderij op het hoofdaltaar in de kerk van Millegem had laten "*op kuyschen*". Pastoor Van Hemel had hierover volgende nota geschreven die we hier graag nog eens herhalen :

"Mits de schilderij van den hoogen autaar in de kerk van Millegem, bynae haer koleuren had verlooren, terwyl zy sedert 1815 niet meer was gezuiverd geweest, heb dezelve laten op kuyschen in meert 1862 door den schilder L. Telemans, woonende op de St. Jacobs Merkt te Antwerpen en voor betaelt 29 fr. 60 c^{men}. Voor opkuyschen, reparatie en vernieuwing."

Na meer dan 100 jaar had onze schilderij opnieuw haer koleuren verlooren

In 1990 probeerden de Millegemvrienden om bij de Koning Boudewijnstichting het doek gerestaureerd te krijgen, doch daar vingen wij bot. Hoe gaat dat, als ge zo ver van Brussel en de bewoonde wereld woont, Millegem waar ligt dat ? Dus...

En er was ondertussen geen Gummarus De Wolf meer of zijn zuster, Dymphna Theresia, die nog eens een schenking aan de kerk wou doen. Maar er waren wel de "**Millegemvrienden**" die nu reeds vele jaren met allerlei activiteiten trachten om *zaad in het bakje* te krijgen voor hun kerkje. De laatste jaren werden er aldus een hele reeks uitgaven voor het kerkje gedaan voor kleinere restauraties van het interieur en zaken die de eredienst in Millegem meer luister moesten geven (electronisch orgel en geluidsinstallatie) en waarvoor noch de Kerkfabriek noch het gemeentebestuur direct voor over de brug kwamen of konden komen.

Daar bleef nog altijd het **geschalodderde hoofdaltaar** in een ruïneuze toestand het koor van het kerkje ontsieren. Natuurlijk een doorn in het oog van de Millegemvrienden. Maar we hadden steeds gedacht dat zo'n restauratie boven onze stand was, tot onze penningmeester vertelde dat de *zwarte kous* van de Millegemvrienden, waar onze goudstukken in verborgen waren, hiervoor gerust kon aangesproken worden.

Zo werd dan in februari 1994 een offerte gevraagd aan de firma **Articon** uit Vorselaar die reeds, tot onze grote tevredenheid, voor Millegem o.m. het Antoniusbeeld hadden gerestaureerd en goede referenties hadden bij gelijkaardige restauraties. Voorzichtigheidshalve hadden we afzonderlijke prijzen gevraagd voor het eigenlijke altaarmeubel, het antependium, het grote altaarschilderij, de decoratie van het fronton, het restaureren en herplaatsen van de twee serafijnen en engelenkopjes met stralenkrans. Alles bijeen kwamen we aan *een klein half miljoen ballen* en geloof het of niet : dat bleek binnen de mogelijkheden te liggen van de Millegemvrienden ! Er werd niet voor niets vele jaren gewerkt.

Het grote schilderij, het koninginnestuk van het hoofdaltaar, verhuisde naar het atelier in Vorselaar samen met het antependium en het tabernakel. Het altaarmeubel werd terplaatse van

een stelling voorzien. Sierlijk vonden we zo'n stelling niet, maar het gaf ons wel de zekerheid dat er iets ging gedaan worden en inderdaad kreeg het altaarmeubel geleidelijk aan zijn vroegere glans en glorie terug.

Het schilderij

Voor de gegevens over het grote schilderij maakten we dankbaar gebruik van het restauratieverslag dat de heer **E.Mahieu** van Articon ons ter beschikking stelde.

Het schilderij stelt de **Hemelvaart van Maria** voor. "*Maria wordt in een aureool van wolken opgenomen en is omgeven door engeltjes. Op aarde staat de open doodskist van Maria. Ze is ledig en versierd met rozen en enkele vrouwen staan er omheen en kijken verbaasd rond. De mannelijke personages kijken geëxalteerd toe naar het gebeuren*".

Het doek is (zonder kader) 2,14 m hoog en 1,64 m breed en is ingelijst in een zwart geschilderd profiel met gouden lijst. Het is een olieverfschildering op doek en is niet gesigneerd. Over de herkomst en de verwerving in Millegemkerk is zeer weinig geweten. Zoals hiervoor reeds vermeld werd het schilderij in **1862** opgekuist en daarvoor in **1815**. Dit wijst er op dat het werk al van **ruim vóór 1815** in de kerk van Millegem is aanwezig geweest.

Het antependium van het hoofdaltaar vermeldt het jaartal 1720 (1), doch zeer waarschijnlijk stond het hoofdaltaar toen nog in het midden op het koor. De huidige gemetselde altaartafel werd ná 1778 opgericht, want een datum (**23 mey 1778**) op de muur geschilderd onder de boog van de altaartafel verdwijnt gedeeltelijk achter het metselwerk van de boog. We mogen dus aannemen dat het oprichten van het huidige hoofdaltaar **ná 1778** is gebeurd samen met het dichtmetselen van het gotisch raam dat nog achter de kalvarie langs de buitenkant is te bespeuren.

Het altaarmeubel is praktisch zeker afkomstig uit een andere kerk en het schilderij eveneens en werd geschilderd omstreeks **1620**. Er zijn nog sporen van interventies, die erop wijzen dat het doek aangepast werd voor de ruimte voorzien in het altaar. De onderrand van het doek ontbrak over een strook van ongeveer 6 cm. Tijdens de restauratie bleek dat die rand er ooit wel geweest is, maar dat het schilderij werd ingekort. Deze interventie moet al gebeurd zijn vooraleer het in Millegem terecht kwam.

Verder is het werk volledig. Het bovenste register lijkt er op te wijzen dat de wolken en de lichtende halo (2) afgesneden zijn, waaruit zou kunnen afgeleid worden dat het werk bovenaan nog een halve cirkel had. Doch de verf gaat niet over de rand van het doek en uit analogieën blijkt dat die "afsnijding" origineel is.

Rubens (of diens atelier) schilderde *het oorspronkelijk werk* omstreeks 1620, dat schilderij bevindt zich nu in Düsseldorf. Het schilderij in Millegem is een exacte copy van het werk van Rubens, doch in *spiegelbeeld*. Dit wijst erop dat de schilder het werk kopieerde van een *gravure*. Kennelijk werd die gravure gemaakt naar het werk van Rubens; vaak graveerden kunstenaars de koperplaat tegelijk met het schilderen van het werk. De gravures werden dan verzonden naar mogelijke klanten en dienden later om het oorspronkelijk schilderij (ook in het atelier zelf) te kopiëren. Het is dus niet uitgesloten dat het schilderij van het atelier van Rubens komt of althans toch in die omgeving werd geschilderd.

(1) Zie "De Millegemvriend", april 1988.

(2) Halo : lichtende kring rond O.L.Vrouw

De voorstelling van de Hemelvaart van Maria *met de ledige doods-kist onderaan* in beeld gaat terug naar de late Middeleeuwen, alhoewel de voorstelling van Maria Hemelvaart pas tussen de 14e en de 16e eeuw in zwang kwam. In de 17e en de 18e eeuw werd het thema " *Maria Hemelvaart* " veel geschilderd en doorgaans dan nog als altaarstuk. Apostelen, met middenin de ongelovige Thomas, kijken toe naar het gebeuren terwijl de H.Martha en vermoedelijk Maria Magdalena omheen de lijk-kist staan. In de kist liggen rozen die door de twee vrouwen verzameld worden. De beide vrouwen, symbolen van het actieve en het contemplatieve type, zouden volgens contrareformatorische geschriften het lichaam en de ziel van Christus symboliseren.

Doorgaans zijn boven Maria de personen van de H.Drievuldigheid weergegeven en wordt er verwezen naar de nakende kroning van Maria. In het altaarstuk van Millegem ontbreekt de H.Drievuldigheidsvoorstelling, waaruit de indruk ontstond als zou het bovenste deel van het schilderij verwijderd zijn. De verwijzing naar de Kroning is wel aanwezig. Het werk van Rubens toont evenmin de Drievuldigheid, alhoewel zij op een gravure van P.Pontius wel voorkomt. (3)

De typologie van de schilderij van Millegem is die van de voorchristelijke "Imago clipeata" waarbij het lichaam en de ziel van Maria in een apocalyptische voorstelling *door engelen* ten hemel gedragen wordt. Dit is in tegenstelling tot de Hemelvaart van Christus, die zonder hulp van buitenaf ten hemel stijgt. In apocriefe literatuur uit de 3e en 4e eeuw wordt verteld dat drie dagen na de dood van Maria, toen de apostelen omheen het graf zaten, Christus verscheen samen met Sint Michael, die de ziel van Maria meebracht. " *Terstond voer de ziel van Maria in het lichaam en stond schitterend op uit het graf en voer ten hemel, geleid door de menigte engelen.* "

De voorstelling van Maria met één gestrekte arm en de andere voor de borst terwijl ze in verrukking omhoog kijkt is typisch voor de periode van de contrareformatie, tijd waarin het schilderij ook werd geschilderd. Van onderdelen, vooral de hoofden van de apostelen, bestaan er voorstudies. Zo kan in het hoofd van de jonge apostel uiterst rechts de hand van Van Dyck herkend worden, hoewel de rol van Van Dyck in het atelier van Rubens rond die tijd niet erg duidelijk is. Rubens schilderde dit ontwerp vele malen en zette daarmee de trend in de schilderkunst van de 17e eeuwse Zuidelijke Nederlanden. Een andere monumentale "Maria Hemelvaart" werd in het atelier van Rubens geschilderd voor het hoofdaltaar van de Kathedraal van Antwerpen, het meet 4,90 x 3,25 m. Dat werk ontstond 8 jaar na het eerstgenoemd schilderij.

Het schilderij van Rubens dat *model stond* voor het schilderij van Millegem werd omstreeks 1618–20 geschilderd en meet 4,23 x 2,81 m. Het oorspronkelijk schilderij bevindt zich thans in het Kunstmuseum te **Düsseldorf** en is geschilderd op paneel (inv. n° 2309). Het schilderij van Millegem is een exacte copy, maar *in spiegelbeeld*, zoals hoger reeds gezegd is dit te wijten aan het feit dat het naar een gravure van het oorspronkelijk schilderij werd geschilderd. Het is wel uitzonderlijk dat de enige gravure die van het werk bekend is, die van **P.Pontius**, niet het schilderij in spiegelbeeld weergeeft omdat het een geretoucheerde tegenafdruk is. Deze oorspronkelijke gravure van Pontius, die waarschijnlijk door Rubens zelf zou gecorrigeerd zijn (?), bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek te Gent en meet 63,7 x 43,7 cm. Er zijn nochtans verschillen tussen de gravure uit 1624 en het schilderij, o.a. de afgeronde bovenkant met de inlassing van de figuur van Christus. (4).

(3) De Maria Hemelvaart-schilderij van Rubens in de Antwerpse O.L.-Vrouwkathedraal toont ook de kroning.

(4) L.BURCHARD, Corpus Rubenianum, part VII : D.FREEDBERG, The life of Christ after the Passion.

P.Pontius : "*De Hemelvaart van Maria*",
geretoucheerde tegenafdruk van gravure (geretoucheerd door Rubens ?), Universiteitsbibliotheek Gent.

Rubens schilderde deze Maria Hemelvaart voor het hoofdaltaar van de Kapellekerk te Brussel. In 1711 kocht de Bayerse Keurvorst Johann Wilhelm von der Pfaltz-Neuburg het schilderij omdat de Kapellekerk in financiële moeilijkheden verkeerde en dringende onderhoudswerken nodig waren na de beschieting van de kerk door de Fransen in 1695. In de overeenkomst stond echter dat de koper een copy van het werk in de plaats zou geven. Die copy, geschilderd door P. Van der Borcht kwam er, maar werd in 1870 overgebracht naar de kerk van **Sint Joost ten Node**. Het werk is een juiste copy van het oorspronkelijk schilderij (dus ook niet in spiegelbeeld). Het originele schilderij werd in 1828 overgebracht naar de Kunstacademie van Düsseldorf waar het bleef tot het werd overgebracht naar het Kunstmuseum van dezelfde stad. Vermeldenswaard is wel dat dit origineel gerestaureerd werd in 1852-53 (dat van Millegem werd in 1862 gerestaureerd!). Weliswaar leed het schilderij van Düsseldorf tijdens de brand, waardoor in 1869-70 grote delen moesten overschilderd worden.

Ook in Hamburg is er een copy van het oorspronkelijk schilderij. Dit schetsmatig gepenseeld werk werd aanvankelijk als een voorstudie aanzien. Later kon men aantonen dat er te veel zwakke delen in de schildering voorkwamen om de toeschrijving te handhaven.

Er zijn nog vele copies van deze Maria Hemelvaart, o.a. :

- in Hamburg (Kunsthalle) paneel 106,3 x 74,5 cm
 - een ovale copy van het schilderij van Hamburg (op onbekende plaats)
 - een schilderij van P. Van der Borcht II (?) te Sint Joost ten Node, 4,23 x 2,81 m
 - een schilderij in het kasteel Sanssoucci te Potsdam, 75,3 x 57,5 cm
 - een paneel 57,4 x 43,8 cm in de Glasgow Art Gallery and Museum
- en nog vele andere, waarvan men uit veilingcatalogi het bestaan kent, maar men niet weet waar het werk zich bevindt.

Uit de lijst van de copies kan men afleiden dat de meesten geschilderd zijn naar de gravure van P. Pontius.

Besluitend kan worden aangenomen dat het schilderij van **Millegem-kerk** geschilderd werd "*in navolging van Rubens*". Op technische gronden kan worden aangenomen dat het werk ontstaan is in de **17e eeuw**.

Opvallend is het kwaliteitsverschil tussen de verschillende elementen van het werk. Sommige hoofden en aangezichten van personages zijn in een uitzonderlijk goede factuur geschilderd, terwijl andere elementen vrij zwak overkomen. Hieruit kan worden afgeleid dat het gaat om een atelierwerk waaraan verschillende handen hebben gewerkt.

Hoe geschallodderd was ons schilderij in 1994 ?

Onderaan het schilderij was ernstige schade, die waarschijnlijk te wijten was aan vochttoetreding met aantasting van het doek en van het bedoekingslinnen. Over een strook van ong. 5 cm was alle verf verdwenen. Het volledig beeldoppervlak vertoonde neiging tot schilferen. Op tal van plaatsen lieten opschotelende schilfers reeds los en vormden lacunes. Verder was het beeldvlak zeer bevuild en had daardoor een monochromatische eenheid gekregen, die de leesbaarheid van het schilderij sterk verminderde.

In de loop van de laatste tweehonderd jaar moet het werk enkele malen gevernist geweest zijn; die dikke vernislaag heeft het opschotelen van de verfeilandjes in de hand gewerkt. Door een verspreiding van het licht had het schilderij alle helderheid verloren.

Op tal van plaatsen waren omvangrijke overschilderingen. Vooral *sommige blauwen werden bijgewerkt* in de 19e eeuw. Het blauw waarin oorspronkelijk "*smalt*" als pigment werd gebruikt. Dit pigment heeft de vervelende eigenschap dat het na verloop van tijd aangetast wordt door de lijnolie en daardoor veel aan kleurkracht verliest. Dit proces voltrekt zich na 150 à 200 jaar. In de 19e eeuw was dat pigment volkomen in onbruik geraakt en werd het vervangen door het *syntetische ultramarijnblauw* en het *Berlijns blauw*. Wellicht wijst dit erop dat het werk ten laatste in het begin van de 18e eeuw kan geschilderd zijn. Om de grijstoon van de mantels opnieuw kleur te geven werden deze bij een vroegere opknapbeurt (in 1862 ?) overschilderd, een ingreep die helaas veel voorkomt op 17e en 18e eeuwse werken. Het spieraam was niet meer het oorspronkelijke, maar nog in perfecte staat, enkele spieën ontbraken.

En wat hebben ze daar in Vorselaar met "ons schilderij" gedaan ?

De achterzijde van het doek werd eerst grondig *gestofzuigd* omdat men schimmelsporen vermoedde. Immers de onderkant van het doek werd door *schimmelaantasting* vernietigd. Een behandeling met een alcoholische thymoloplossing werkt schimmeldodend en belet verdere infectie van het schilderij en van de andere objecten waarmee het zou in contact gebracht worden.

Het doek werd verwijderd uit de lijst. Men stelde vast dat de *afstandsblokjes*, die tevens het schilderij vasthielden, *volledig vermolmd* waren en bij de eerste aanraking uiteen vielen. Gelukkig is dit niet gebeurd toen het schilderij nog in het altaar stond, anders was het beslist uit de lijst gevallen over het tabernakel. Dit zou het werk onherstelbaar beschadigd hebben. Het doek is los gemaakt van het spieraam. Sommige spijkers waren langs de voorkant (= beeldzijde) ingedreven.

Het schilderij werd beveiligd tegen verder *verfverlies* door aan de beeldzijde een facing aan te brengen van *sulfietpapier*, warm gekleefd met een mengsel van *dammer-bijenwas* (25 dl/75 dl). Het *bedoekingslijm* zat volledig los en gaf niet de minste steun meer aan het schilderij, dat bij gebrek aan steun ernstig vervormd was. De oude bedoeking werd voorzichtig verwijderd. Vermoedelijk werd hier reeds een wasbedoeking toegepast. Met de scalpel werd de oude lijm van de achterkant van het oorspronkelijk doek weggeschraapt.

Vervolgens werd op de achterzijde een warm *hars/bijenwas-mengsel* aangebracht, bedoeld als impregneringslaag voor het doek. Die impregnering lukte niet aangezien het doek al bleek verzadigd te zijn met de eerste bedoekingslijm. Het vastleggen van de verf op die manier kon dus niet. De aangebrachte lijm kon later dienen om het nieuwe doek aan te brengen. Alhoewel deze bewerking niet leidt tot fixeren van de verf, verdwenen de vervormingen in het doek. Men was dus verplicht om de verf langs de voorzijde vast te leggen; dat is best mogelijk door middel van verwarmde spatels. De was van de facing dringt dan in de *craquelures* en onder de *verfschoteltjes*. De warme spatel verweekt de verf een weinig en legt ze vlak, waarbij de was/hars-lijm de gevlakte schilfers vast op het doek legt. Daarna werd de facing verwijderd.

Hierop volgde het "*reinigen*" van het werk samen met een vernisafname en het verwijderen van de overtollige kleefmassa. De verschillende lagen vernis met ingesloten stof en ander vuil konden enkel met dimethyl-formamide verwijderd worden. Dit sterk oplosmiddel noopt tot uiterste voorzichtigheid en er werd dan ook besloten om *schilfer per schilfer* te reinigen (geschat op 10.000 stuks). Hierdoor kon ook vermeden worden dat de randen van de schilfers beschadigd werden. Dit karwei werd uitgevoerd met behulp van een binoculair-microscop.

De *overschilderingen* bleken nog moeilijker te verwijderen en enkel de scalpel bood een oplossing. Op de meeste *mantel-partijen* zat een bruin "sausje" dat kennelijk aangebracht was om retoucheerwerk te verdoezelen. De incarnaten (huidkleuren) waren duidelijk minder vuil.

Na al dit voorbereidings- en opkuiswerk werd het schilderij opnieuw met een was/hars mengsel (25 dl dammar / 75 dl bijenwas) bedoekt met *bedoekingslinnen* van Flipts & Dobbels, dat door bevochtiging verzwakt werd en opgespannen op een "stretcher". Hierna werd onderaan het schilderij en langs de randen een incrustatie (versteving) aangebracht. Dit incrustatie-linnen kleeft vast in de was/hars-lijm laag. Vervolgens werden alle lacunaire delen geëffend met *plamuur* op basis van acryldispersie (CO 290 van DSM) en kaolin. De ingeplamuurde delen werden daarna zorgvuldig vlakgeschaapt met de scalpel, waarop het aanbrenge van kleurzettingen met aquarel op de ingeplamuurde delen plaats vond. Dan werd retoucheer-verniss (Talens) aangebracht en *geretoucheerd* met Paraloid B72, opgelost in xyleen à 15 % en pigmentpoeder. Dit retoucheren geschiedde volgens de *trattegio-techniek*, waarbij kleine streepjes verf naast elkaar worden gezet. Tenslotte werd het schilderij afgeverniss met een *dammar vernis*, die gematteerd is met 5 % cosmoloïd microkristalijne was.

Conservatie-advies na restauratie

Het werk vergt geen verdere zorg meer. Enkel het blootstellen aan *direct zonlicht* zou donkere delen van het schilderij dermate doen opwarmen dat er blazen dreigen te ontstaan tussen het bedoekingslinnen en het oorspronkelijk doek.

Het is aangeraden om zeker het eerste jaar geen enkel voorwerp in contact te brengen met het vernisoppervlak. Het volledig doorharden van de vernislaag duurt minstens één jaar.

Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart-dag 1995

is weer een mijlpaal geworden in de geschiedenis van de O.-L.-Vrouwekerk van Millegem, waar reeds van oudsher **15 augustus** de grote feestdag is geweest.

Dank aan alle mensen van de firma **Articon** die de restauratie van het hoofdaltaar en van het schilderij met de meeste zorg en vakkundigheid hebben uitgevoerd en het schilderij in al haar glorie *vóór Moederkesdag* terug in de kerk hebben geplaatst.

Dank aan de vele **Millegemvrienden en sympathisanten** die door hun jarenlange inzet de nodige fondsen bijeenbrachten om deze restauratie mogelijk te maken.

Dank aan de mensen van de **Cultuurraad van Ranst** die bemiddelden bij de firma Agfa-Gevaert om bij deze gelegenheid deze prachtige kleuromslag aan onze lezers aan te bieden. En dank aan de firma **Agfa** die zo bereidwillig was deze prachtige kleur-omslag te realiseren en te sponsoren.

***Kom eens naar Millegemkerk om deze realisatie te bewonderen.
Dit kan gebeuren vóór, tijdens of na de wekelijkse eucharistievieringen.
Op zaterdag om 18 uur en op zondag om 9.30 uur.***

Wou u graag méér weten over Rubens ?

Wie na het lezen van dit restauratieverslag nog méér wil weten over Rubens en zijn meesterwerken kan hiervoor terecht in het **RUBENIANUM**, Kolveniersstraat 20 te Antwerpen. Hier zijn ontelbare naslagwerken en dokumenten over de grote meester te raadplegen.

De leeszaal van het Rubenianum is toegankelijk van 8u30 tot 12u en van 13u tot 16u20.

Wie gaat eens kijken in **Sint Joost ten Node** naar het Maria Hemelvaartschilderij en wie gaat eens op zoek naar **Düsseldorf** ? Alvast uw bevindingen laten weten aan "De Millegemvriend".

En wie gaat met "De Millegemvriend" in de hand een vergelijk maken met de reuze Maria Hemelvaartschilderij van Rubens in de O.L.-Vrouwkathedraal te Antwerpen ?

En voor wie graag fiets ...

Doorheen de provincie Antwerpen werden talrijke **bewegwijzerde fietsroutes** aangelegd. Zo loopt langs het kerkje van Millegem het **Boomgaardpad** (29 km) en vele fietsers nemen een rustpauze op het talud rond ons kerkje. Onlangs plaatste het gemeentebestuur een zitbank tegen het talud langs de Sint-Antoniussstraat.

Een ander fietspad dat we aan de Millegemvrienden warm aanbevelen is het **Sint Dymphnapad**. Deze fietsroute loopt rond **Geel** en is 43 km, doch kan ook verkort gefietst worden en bedraagt dan 30 km. Dit fietspad is, zoals alle andere in de provincie, duidelijk met de gekende zeshoekige bordjes aangeduid en men kan om het even waar met deze route aanvangen. **Maar ...** mensen uit Ranst en Millegem kunnen het beste vertrekken vanuit **Hadschot**. Want Hadschot dat is een beetje Ranst. Iedereen herinnert zich nog het afscheid van de **Zusters Annonciaden** die in juli, na meer dan 150 jaar verblijf in Ranst, officieel onze gemeente hebben verlaten. Wij op Millegem hadden daar in januari reeds een voorsmaakje van gekregen, nietwaar zuster Solie ? Nu zijn de zusters Valena (méér dan 50 jaar dienst in Ranst) en zuster Constance Smolders *onze zuster Solie* in Hadschot in Geel gaan vervoegen.

Twee vliegen in een klap : een aangename fietstocht en een bezoek aan de zusters Annonciaden. Het adres is : **Rusthuis Hadschot**, Gerststraat 67, 2440 GEEL. Natuurlijk eerst op voorhand telefoneren naar een van de zusters op nr. **014/58.87.75** of **014/58.03.17**. U kunt dan uw wagen eventueel parkeren op het terrein en vandaar de fietstocht aanvangen. Geloof het of niet, maar als men in Hadschot vertrekt moet men eerst naar de **Millegemseweg** om op het Dymphnapad te komen. Vandaar : Goede reis !

En voor wie graag wandelt ...

Die kan natuurlijk lid worden van de Wandelclub Ranstuilen en er elke week door bos en veld op uittrekken. Hierbij kunnen afstanden, tempo, en wandelplaats vrij gekozen worden. Wie dan nog méér wil kan misschien volgend jaar mee doen aan de jaarlijkse zogeheten "**Dodentocht**", een wandelingske van **100 km** dat elk jaar in augustus vanuit Bornem vertrekt en er terug aankomt, tenminste voor diegenen die onderweg geen pech hebben en moeten opgeven. Laat het ons in elk geval weten indien u van plan bent volgend jaar naar Bornem te gaan. We komen dan met een delegatie vanuit Millegem onderweg supporteren. Dat deden we dit jaar ook weer, want onze Millegemse wandelkampioen, **Frans Sweert**, was voor de **achtste maal** aanwezig en haalde de eindstreep ondanks de verschrikkelijke hitte. Proficiat Frans !

Antependium van het hoofdaltaar in de kerk van Millegem.

Geschilderd op doek met vermelding van het jaartal **1720**. Maakt deel uit van een reeks van drie stuks antependia die voor de drie altaren in de kerk van Millegem werden gemaakt en waarvoor de familie "Roose" waarschijnlijk een belangrijke bijdrage leverde (zie De Millegemvriend, april 1988).

De twee antependia van de zijaltaren werden reeds in 1991 en 1992 gerestaureerd door leerlingen van het Technicum, Londenstraat Antwerpen, onder leiding van Fons Meylemans (zie de Millegemvriend, december 1991).

In een inventaris uit **1912** opgetekend door F. Van Leemputten en F. Donnet wordt gezegd dat deze doeken een nabootsing zijn van Mechels leder.

AGFA. EEN HART
VOOR KUNST.

AGFA

Agfa-Gevaert N.V. B-2640 Mortsel